

Het Nationalisme als factor in de Moderne Europese Geschiedenis

REDE UITGESPROKEN BIJ DE AANVAAR-
DING VAN HET AMBT VAN BUITEN-
GEWOON HOOGLERAAR AAN DE
NEDERLANDSE HANDELS-HOGESCHOOL
TE ROTTERDAM OP 10 FEBRUARI 1938

DOOR

DR. P. GEYL

HOOGLERAAR AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

E

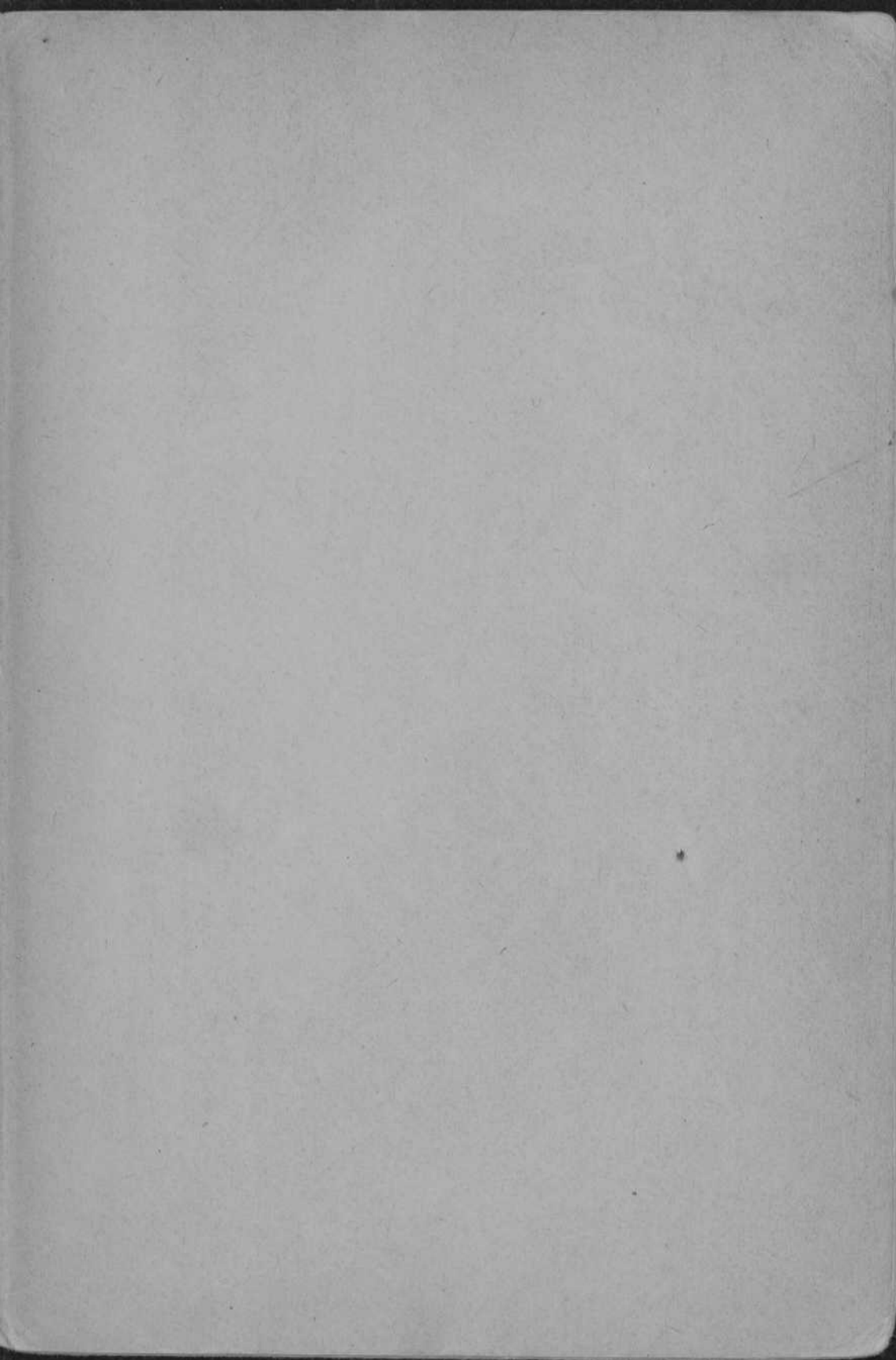
MCMXXXVIII

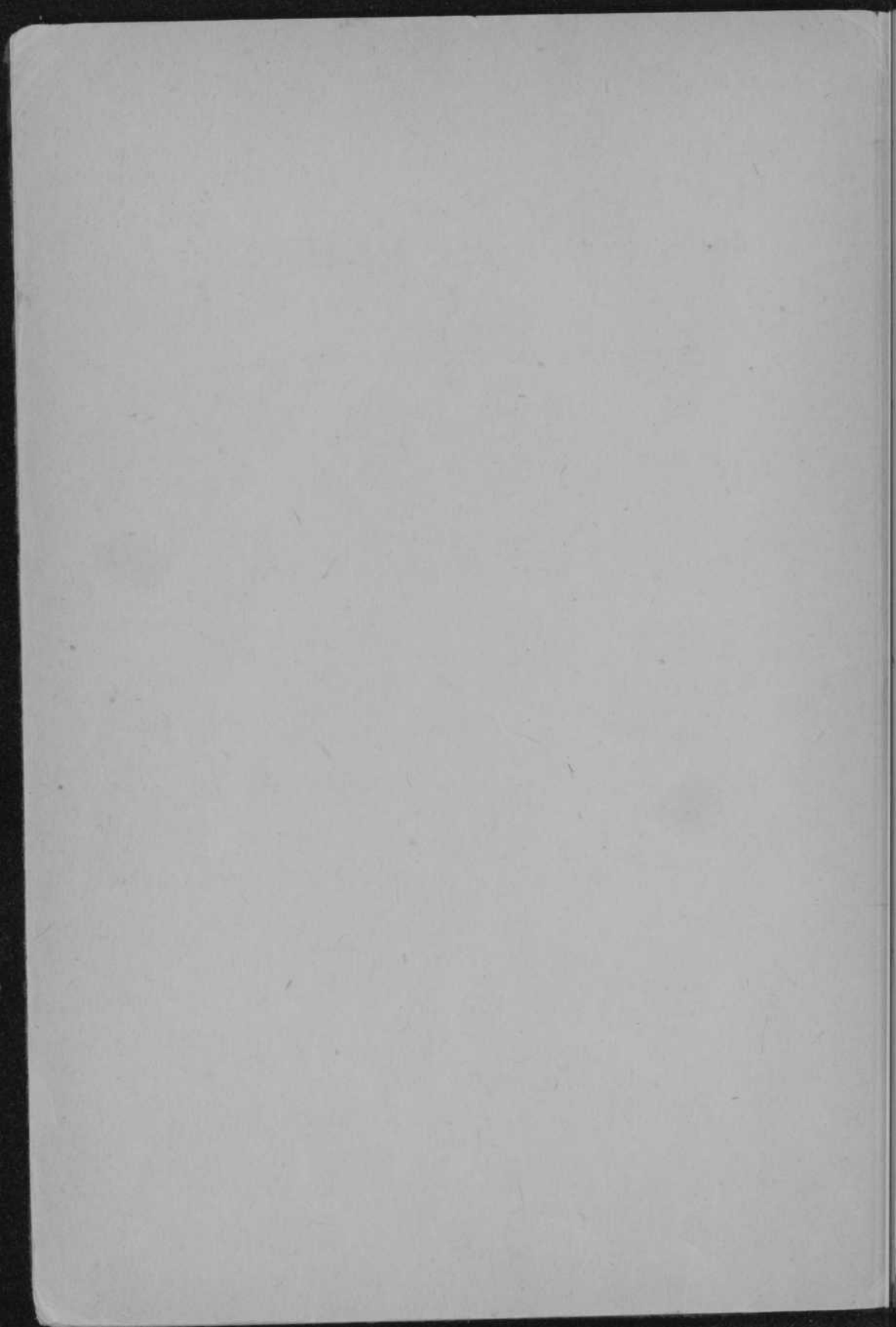
N.V. UITGEVERIJ v/h C. A. MEES - SANTPOORT

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0645 5528

Het Nationalisme als factor in de Moderne Europese Geschiedenis

REDE UITGESPROKEN BIJ DE AANVAAR-
DING VAN HET AMBT VAN BUITEN-
GEWOON HOOGLERAAR AAN DE
NEDERLANDSE HANDELS-HOGESCHOOL
TE ROTTERDAM OP 10 FEBRUARI 1938

DOOR

DR. P. GEYL

HOOGLERAAR AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT

MCMXXXVIII

N.V. UITGEVERIJ v/h C. A. MEES - SANTPOORT

MIJNE HEREN BESTUURDEREN, CURATOREN EN LEDEN
VAN DE RAAD VAN BEHEER; MIJNE HEREN PROFESSO-
REN, LECTOREN EN DOCENTEN; DAMES EN HEREN
STUDENTEN; EN GIJ ALLEN DIE MIJ DE EER BEWIJST
VAN UW GEHOOR.

Ik wil tot u spreken over het nationalisme als factor in de moderne Europese geschiedenis. Men kan dikwijls uitspraken horen, alsof nationaal besef, voortspruitend, niet uit trouw aan staat of dynastie, maar uit taal- en cultuurgemeenschap (daaraan denk ik in de eerste plaats wanneer ik van nationalisme spreek), enkel in de moderne geschiedenis thuis hoort, alsof het eigenlijk pas van de Franse Revolutie dagtekent. Dat is slechts juist in deze zin, dat toen aan de ene kant de staten zo'n geslotenheid verkregen hadden en tegelijk hun ambities ten aanzien van regeling van het volksleven in zijn gehele omvang zo uitbreidden, dat de naties of nationaliteiten die in die ontwikkeling niet tot hun recht gekomen waren, nu moesten ondergaan of zich verzetten; terwijl aan de andere kant in die crisis de geloofsbrieven van alle regeringen onderzocht werden, zodat ook de volksgemeenschappen als zodanig zich te gereeder met hun eigen aanspraken tegenover hen konden stellen. Onder die dubbele prikkel werd wat een oeroude drang was, eerst recht politiek bewust, pas toen werd de theorie, werden de leuzen van het recht der nationaliteiten ook tegen de staat, ontwikkeld.

Het congres van Wenen, dat na het Revolutie-tijdperk Europa overnieuw inrichtte, hield echter met nationalistische verlangens weinig rekening. Integendeel handelde men daar onder invloed van een reactie tegen de nationalistische gedachte als zodanig: men zag die als een uitvloeisel van het revolutionaire volkssoevereiniteitsbeginsel en verhief daartegenover de leus van de legitimiteit, dat wil zeggen het onaantastbare recht van het bestaande, of

van wat vóór de grote omroering bestaan had. Onder de krachten die generaties lang tegen het werk van Wenen botsten en wat er in 1870 nog van stond met een laatste mokerslag omverhaalden, was het nationalisme dan ook steeds present, en nooit maakte het geduchter verschijning dan juist in die finale overwinning op het oude Europa. Inderdaad had het in de loop van die periode zijn gedaante volledig veranderd. Was het eerst in verbond met alle radicale en democratische strevingen opgetreden, na 1848 wist in Duitsland juist het steilste dynasticisme er zich meester van te maken.

In Duitsland, zeg ik. Van de aanvang af deed zich na Wenen voor verschillende naties het probleem heel verschillend voor; juist daar muntte het uit door samengesteldheid. Een diep besef van saamhorigheid bezielde de grote Duitse natie. Onder de Franse suprematie had zij door haar verbrokkeling geleden. In een nieuwe bloei van letterkunde en wetenschap voelde zij zich met blijde trots één. Nergens werd het nationale vuriger beleden dan in het toenmalige Duitsland; nergens werd over het wezen van nationaliteit diepzinniger gedacht. Het bewuste streven van de machthebbers niet alleen, maar van de meeste politieke, historische, wijsgerige denkers was gematigd, ging uit van een aanvaarden van de realiteit. De dromen van de Vrijheidsoorlog werden afgeschreven, het compromis van de Duitse Bond, die schimmige verbintenis tussen de zevenendertig en nog enige soevereinen, aanvaard. Men wilde met ernst een verzoening tussen de eenheidsgedachte en het dierbaar particularisme. Men troostte zich over de ontoereikendheid van de Bonds-constitutie met het glorieuze en triomfantelijke bestaan van de natie als cultuurgemeenschap; men zocht naar voordelen in het bezit van die velerlei staten en hoven: de verscheidenheid, het wortelen in het verleden, steunpunten tegen de gelijkmakende overstroming van revolutie en barbarisme. Zulke redeneringen waren trouwens volstrekt niet louter doekjes voor het bloeden. Die voordelen waren reëel. Een netelige

kwestie was in de bestaande toestand niettemin of Pruisen, met zijn overlevering van eigengerechtigdheid en van ambitie, de leiding aan Oostenrijk laten kon. Zodra er opnieuw buitenlandse verwickelingen rezen — hernieuwde dreiging van de kant van Frankrijk, Deens bezit op Duitse bodem, in Sleeswijk-Holstein —, werd de behoefte aan straffer organisatie van de politieke macht der gehele natie en daarmee het probleem van de leiding acuut. De Pruisische koning, bevreesd voor de democratische consequenties die toen noodwendig uit Duits nationalisme schenen te moeten voortkomen, voerde jaren lang een weifelende politiek. Maar dit werkte ook omgekeerd, en het hele Bondscompromis raakte in discrediet en de geesten werden tot gedachten aan een vernieuwing uit nationale, uit Duitse kracht teruggevoerd, door de ergernis die de afhankelijkheid van Pruisen en andere vorsten aan Oostenrijks reactionaire politiek wekte, door de verbinding waarin zodoende het oude particularisme met het stelsel van algehele, starre sociale en politieke onbeweeglijkheid kwam te staan, het stelsel van Metternich.

In de niet-Duitse landen van zijn eigen Oostenrijk had Metternich's stelsel nog onvermijdelijker en onvoorwaardelijker dit gevolg, dat het nationalisme er een democratisch karakter moest aannemen. Hier waren naties met waarlijk heel andere bezwaren, dan dat van verbrokkeling waarmee de Duitsers kampten. De Polen, de Hongaren, de Italianen, de Joego-Slaven, de Tsjechen — zij zaten allen in de knel van een veelszins verlichte en ijverige, maar vreemde, onsympathieke, Duitse bureaucratie. De Polen, de Hongaren, de Italianen, dat waren wat men volgroeide naties (of brokstukken van volgroeide naties) zou kunnen noemen, volksgroepen met hun eigen aristocratie, met hun herinnering aan verloren onafhankelijkheid. De Slavische bevolkingen hadden ofwel nooit een eigen staat bezeten of de traditie ervan was volledig afgebroken en zij waren eeuwenlang niets anders geweest dan vormloze en geluidloze massa's van boeren en handwerkslieden, hun leidende

stand vernederd of tot taal en geest van de heersers afgevallen, hun eigen taal voor geen intellectueel of ambtelijk gebruik geschikt. Hun bewustwording was begonnen. Een nieuwe leidende stand van ontwikkelden rees uit hen op, die de gevaren van verduitsend onderwijs en verduitsende ambtenarij aanklaagden (in het geval van de Kroaten, die vanouds tot het Hongaarse koninkrijk behoorden, was het magyariserend). Tegen het opkomend verzet van al die groepen, oude en jonge, trachtte Metternich de in de achttiende eeuw al half gecentraliseerde en gebureaucratiseerde Oostenrijkse staat met het overeind houden van wat nog stond aan oude particularistische en feodale instellingen, met verdeling van landstreken en maatschappelijke groepen, te stutten. Hij kon niet beletten, dat al die nationale groepen zich hun afzonderlijkheid meer en meer bewust werden en de staat niet als de staat van hun natie, maar als een vreemd, opgedrongen instituut beschouwden, hetwelk zij met behulp van de moderne democratische vrijheden wensten te controleren of opzij te schuiven.

Ik sprak van de Italianen, en bedoelde natuurlijk die van Venetië en Lombardije, in 1815 ingelijfd bij Oostenrijk na onder Napoleon een koninkrijk Italië (naam als een wekroep!) gevormd te hebben. Voor het schiereiland in zijn geheel was nu verbrokkeling het probleem, op de manier als in Duitsland, maar alleszins pijnlijker, om die voet van Oostenrijk op Italiaanse bodem, en omdat de conservatieve vorsten, in 't bizonder de gehate koning van Napels, bij die vreemde indringer aanleunden om tegenover hun democraten of liberalen sterker te staan. Polen zaten er niet enkel onder Weenen: de deling in drieën van het oude kiesrijk, een daad waar vóór het Revolutie-tijdperk het publiek recht van Europa tot op zijn grondvesten door geschokt was, bleef gehandhaafd. Rusland toonde zich spoedig een hard meester. En wat Pruisen betreft, de derde medeplichtige, het bezit van Posen was voor de Pruisische regeerders een reden te meer, waarom zij aarzelden in Duitsland met nationalistische leuzen te werken, die straks

door hun eigen onderworpenen tegen hen uitgespeeld konden worden.

Onder Turkije (dat nog tot aan de Donau reikte, en aan diens benedenloop zelfs ver eroverheen, langs de Proet) begonnen de Christenvolken zich al te roeren. Overal dweepten de liberalen in de jaren twintig met de opstand der Grieken tegen het gruwelijk en uitzichtloos wanbeheer van Constantinopel; maar onze Bilderdijk tierde tegen het godloos gespuis der eerlooze Grieken in hunnen vervloekten opstand tegen de ons vriendschappelijke mogendheid.

En inderdaad, als men op de grote beginselen die in heel Europa tegenover elkaar stonden alleen let, als men de bijkomende omstandigheden resoluut uit zijn gezichtsveld verwijdt (ik zeg niet, dat dit goede politiek is, maar als beschouwer verkrijgt men langs die weg soms resultaten), dan verkeerde de Sultan in dezelfde positie als Bilderdijk's eigen vorst enige jaren later: de Belgische opstand valt in dezelfde categorie als de Griekse: een nieuwe natie verrees, beziel van vrijheidsdrift. Zo tenminste zagen het de tijdgenoten (onder wie de liberalen dan nog bijzondere bewondering koesterden voor de grondwet die de nieuwe staat begon met zich te geven). De tijdgenoten — op een enkele helderziende als Groen na, die in die nieuwe natie de gespletenheid van Walen en Vlamingen en de natuurlijke en historische verbondenheid van die laatsten met de Hollanders opmerkte, maar die weldra tegenover het feitelijk samengaan van Walen en Vlamingen toch ook geen ander beroep wist dan op het Europese formele recht, op de verdragen.

Daarop stelde zich Metternich steeds. Tegenover de aanspraken van nationale bewegingen het wettig bestaande, naar binnen gezien de oude, overgeleverde, veelszins ongelijke en particularistische instellingen, naarbuiten, de geconstitueerde staten, wier belangen in zijn systeem zo onverbrekkelijk samenhangen, dat alle door de aanslag op één geschokt werden, zodat het woelen van democraten of

nationalisten in welk land ook aller zaak was, alle gerechtigd of zelfs verplicht waren er tegen op te treden. Men heeft in Metternich gewoonlijk louter de reactionaire staatsman, de onderdrukker van alle vrijheid, alle zelf-regering, gezien. Daartegenover is nu onlangs zijn betekenis als goed Europeër naarvoren gebracht, en in de tijd die wij beleven, erkennen wij het weer gemakkelijker: er zat in zijn verheffen van de Europese gedachte, in zijn vasthouden aan een zedelijke, aan een rechtsorde voor de onderlinge betrekkingen der staten, iets van eeuwige waarde. Dat systeem was er niet enkel op berekend om liberale of nationale volksbewegingen onder te houden, maar ook om de ontwikkeling van de autonome machtstaat, de staat die zichzelf een wet is, die geen enkele belemmering van ondergeschikte bevoegdheid of oude rechten binnen zijn grenzen duldt en die geen enkel gezag buiten of boven zich erkent, te stuiten. Te stuiten — of terug te dringen! Want de verdeling van Polen, waar Oostenrijk zelf aan meegedaan had, was geen alleenstaand feit. Frederik de Grote had zijn hele leven openlijk uitgesproken wat anderen, als ze dorsten, toch ook wel in praktijk brachten. De anarchie waarmee dit Europa bedreigde, wilde Metternich bezweren. Dat was althans één van zijn oogmerken met de Heilige Alliantie. Toen Engeland die in de steek gelaten had, omdat zij tegelijk de hoog-monarchale begrippen van Weenen, Berlijn en Petersburg diende, bleef toch een netwerk van verbindingen, van neven- en onderschikkingen, door Oostenrijk's positie in de Duitse Bond en in Italië heel Midden-Europa overdekken, naar Metternich's bedoeling een beveiliging van zijn innerlijk zwak, al te heterogeen rijk, maar tevens een vast punt voor Europese samenwerking, voor orde, vrede. Op de inwikkeling van de Pruisische dynastie, door Frederik de Grote tot de drager bij uitnemendheid van de autonome machtstaat-gedachte voorbestemd, kwam het daarbij voornamelijk aan.

Er bestaat voor Europa zeker geen reden om zich geluk te wensen dat Pruisen, na lange aarzeling, ten slotte toch

uit die inwikkeling losgeraakt is. Maar Metternich's systeem was onhoudbaar, omdat het ook in andere richting aan de dynamiek van de geschiedenis geen lucht gaf. De autonome gecentraliseerde machtstaat willen ónderhouden en tegelijk de democratisch-nationalistische verlangens naar zelfverwezenlijking de kop indrukken — het was te veel. Metternich kon aan een compromis zelfs niet denken. Iedere inbreuk op het gewordene en bij de verdragen vastgelegde beschouwde hij als een fatale doorbraak, waar de vernielende wateren van de revolutie zich doorheen zouden storten. Ontbinding, een losmaken van alle maatschappelijke banden, anders kon hij in de wens van naties om hun eigen leven te leiden niet zien.

Wij hebben een eeuw langer ervaring van de doorwerking van de nationalistische gedachte gehad. Als wij nu aan Metternichs weerstand eraan denken, stellen wij hem ons onwillekeurig voor als Koning Knoet, die de wassende zee gebod te dalen. Hij onderschatte haar kracht. Hij was blind voor haar geestelijke rijkdom. Die dichters en professoren van verachte volksgroepen, die schoolmeesters, dagbladschrijvers en studenten, die onaanzienlijke intellectuelen en die kleine luiden, waarin hij niet anders dan de voorhoede van het barbarendom kon zien, dat zijn de herauten en de wegbereiders geweest van nieuwe gemeenschappen met eigen, vruchtbare culturen. Maar al was Metternich blind, was hij meteen niet ook verwonderlijk scherpziende? Zag hij niet vooruit, wat in de volheid der tijden geschied is, de volledige verscheuring van de internationale orde, het ontstaan van de Europese anarchie? Laten wij hem niet te haastig prijzen. Was het democratisch nationalisme dat hij haatte, wel zo gevaarlijk? Werd het nationalisme niet pas gevaarlijk door zijn verbinding met de machtstaat en dreef juist Metternich's onverzoenlijke oppositie het niet om die verbinding te zoeken?

Zoveel is in ieder geval zeker, dat de democraten en nationalisten van zijn tijd niet anders dan goede Europeërs zijn wilden. Men kan over Mazzini's utopieën de schouders

ophalen, maar wat hij predikte, was in ieder geval niet enkel de éne en ondeelbare Italiaanse republiek, het was een Europese broederschap van vrije naties. Italianen, Polen, Hongaren, Ieren conspireerden lustig tezamen, en de Franse radicalen, hun regering laf scheldend omdat zij de verdragen van Wenen niet dorst verscheuren, vorderden uit naam van het nationaliteitenbeginsel niet enkel België en het Rijnland, maar vrijheid voor alle volken. Polen in 't bijzonder lag hun na aan 't hart.

Een wonderlijke manier om de Europese orde op te bouwen, zult gij denken (vooral als ge hebt opgemerkt hoe subjectief het nationaliteitenbeginsel zich laat interpreteren, dat Fransen Keulen, Mainz en Trier, om van Gent en Antwerpen te zwijgen, als hun rechtmatig erfdeel konden opeisen). Maar inderdaad, geen gedachte, geen richting, geen beweging vertoont zich in de geschiedenis absoluut of puur: geen die niet optreedt in verbindingen waardoor haar karakter de meest onverwachte veranderingen kan ondergaan. Nog vóór Mazzini had Napoleon op St. Helena voor zich op het nieuwe nationaliteitenbeginsel de hand gelegd.

Une de mes plus grandes pensées avait été l'agglomération, la concentration des mêmes peuples géographiques qu'ont dissous, morcelés les révolutions et la politique. J'eusse voulu faire, de chacun de ces peuples, un seul et même corps de nation.

De man van de machtspolitiek bij uitnemendheid, maar die tevens een propagandist (dat wil zeggen een ideeënvervalser) van onscrupuleuze sluwheid was, stichtte met die voorstelling vooral in Franse hoofden een heilloze begripsverwarring. Weg met de verdragen van Wenen! — dat betekende weg met de verdrukkers, dat betekende de bevrijding van Italië en van Polen, maar ook oorlog om de Rijn grens voor Frankrijk terug te winnen Toch, onder dat alles kan men aan het democratisch nationalisme, met zijn eigen idealen van een Europese orde, zijn identiteit niet ontzeggen, en die heeft het behouden, ook na

de ontzettende nederlagen die het onderging in 1848.

De grote ramp van 1848 is niet geweest het neerslaan, met de hulp van Rusland, van de nationale opstanden in de Oostenrijkse monarchie, en in Italië. De machtspolitiek en het centralisatie-systeem van Schwarzenberg, die zich door het Metternichse universalisme niet meer liet terughouden, zomin als door diens eerbied voor feodale onderscheidingen, rustten op te zwakke grondslag, de tegenstelling met de vrijheidsdrang der nationaliteiten was te duidelijk (ook al hadden de Kroaten zich nog tegen de Hongaren laten gebruiken), dan dat de toekomst daardoor in beslag genomen kon worden. Maar dat de pogingen van de Duitse nationalist en liberalen om te Frankfort een eenheidsstaat te stichten zo jammerlijk faalden, dat heeft gevolgen gehad, waarvan de nawerking nog duurt.

Men kan gemakkelijk lachen om dat professorenparlement; men kan betogen hoe vanzelfsprekend het is, dat die praters, die over geen georganiseerde macht beschikten, de gevestigde Duitse staten nergens toe krijgen konden. Bovendien moet men die Frankfortse parlementariërs zomin als de Parijse dweepers met Polen en Italië voor weerloze lammeren houden. *Vrijheid* — het werd in de vergadering met zoveel woorden gezegd — was niet al waar het hun om te doen was; ook *macht* wensten zij, of wensten velen onder hen:

Deutschland muss als solches endlich eintreten in die Reihe der politischen Grossmächte des Weltteils.

Die twee nationalismes, het Duitse en het Franse, botsten toen al, zij het alleen met verlangens en met woorden, in het vanouds betwiste grensgebied aan de Rijn.

Toch wilde het heel wat zeggen, als nu uit het verloop der gebeurtenissen de les zich opdrong, dat men door de vrije beraadslaging van gelijkgezinde patriotten niet verder kwam, dat de nationale zaak aan een reeds bestaande macht moest worden toevertrouwd. Die macht kon geen andere zijn dan Pruisen, de militaire staat, de staat waar een mystiek conservatisme een generatie lang de machtsdrang

ingetoomd had, maar waar nu Bismarck aan het woord kwam. En Bismarck's woord klonk klaar genoeg.

Die einzige gesunde Grundlage eines grossen Staates (zo sprak hij in 1850) ist der staatliche Egoismus, und nicht die Romantik; und es ist eines grossen Staates nicht würdig, für eine Sache zu streiten die nicht seinem eigenen Interesse angehört.

Ook bleef het niet bij woorden. De daden kwamen verbijsterend snel en raak. In een reeks oorlogen, 1864, 1866, 1870, werd de Pruisische staat de stichter van de Duitse nationale staat, een werk bezegeld met de inlijving van de Elzas, oud Duits land, twee eeuwen in Frans bezit. De vrede van Frankfort was geen Europese regeling zoals Munster, Utrecht, Wenen. 't Was het nieuwe Pruisische Duitsland alleen, dat daar zijn wil aan Frankrijk oplegde. Fors was te voren al heel dat netwerk van verbindingen dat ik beschreef als Midden-Europa overdekkende doorgescheurd. Terwijl Pruisen Oostenrijk buiten Duitsland zette, was Piemont reeds bezig met hulp van Frankrijk het uit Italië te verwijderen. Grote eenheidsstaten beheersten veel meer dan tevoren het Europees toneel en in Duitsland zowel als in Italië, waar men het bewustzijn had een grootse historische ontwikkeling te beleven, nam de staatsgedachte heel de stroom van het nationaal sentiment op en zwol tot een alles meeslepend geweld.

Een schaar van denkers, historici, filosofen, politici vizelden de aanspraken van de staat tot een ongekende hoogte op. Treitschke betoogde — het betoog lag al opgesloten in de uitspraak van Bismarck die ik aanhaalde —, dat de staat geen ander doel had dan macht; dat het zijn recht was, als hij de macht bezat, om vreemde nationaliteiten binnen zijn grenzen te assimileren; dat alleen in een groot staatsverband ware cultuur kon bloeien; dat oorlog het wettig en natuurlijk bedrijf van de staat was. Zelfs Meinecke beschouwde een generatie later heel de (naar hij meende) afgelopen ontwikkeling met als criterium dit axioma, dat de nationale machtstaat, en die autonoom, de

enige mogelijke, de ware oplossing van Duitsland's nationale, politieke en culturele problemen geweest was.

Onmetelijk waren de repercussies van Bismarck's gigantische verrichting ook buiten Duitsland, en in de eerste plaats in Frankrijk. Napoleon III had onder 's Kanselier's gespannen (en toch soms haast ironisch) toezien de nationaliteitenpolitiek zoals zijn grote voorganger die achterna verbeeld had, in praktijk trachten te brengen, hulpeloos tussen idealisme en staats-egoïsme heenenweertzwenkend. Hij had Italië van Oostenrijk willen bevrijden, maar nooit gerekend dat de beweging die hij hier op gang hielp, tot een eenheidsstaat Italië op de flank van Frankrijk leiden zou. Hij had de kracht van Pruisen als drager van een nationale gedachte tegenover het met zijn niet-Duitse bevolkingen belaste Oostenrijk onderkend, en toch gemeend dat hij in Duitsland de middenstaten overeind houden en zo een evenwicht voor Frankrijks invloed bewaren kon. Zijn fiasco bracht in zijn verslagen land de nationaliteitengedachte in discrediet. De oude Victor Hugo mocht bij het uitbrengen van zijn stem tegen de vrede van Frankfort nog uitroepen, dat Frankrijk eenmaal uit vrije naties de Verenigde Staten van Europa vormen zou na eerst niet alleen Elzas-Lotharingen maar heel het Rijnland heroverd te hebben; — maar hoe hol leek die romantiek in het koude licht van de nieuwe tijd. Macht. De staat. Het leger. Ook in Frankrijk werd dat de cultus van hen die zich de nationalistenaemden, en allengs waren dat niet meer de democraten (die in 1871 nog alles op de „guerre à outrance" hadden willen zetten), maar de conservatieven, de aristocraten, de clericalen. Het nieuwe nationalisme eiste in de Dreyfus-zaak, dat men blindelings het recht zou offeren aan de eer van Frankrijk, dat wil zeggen aan het ongelijk van een militaire klik. Het is de eer van Frankrijk, dat kritiek en rechtvaardigheidszin zich tegen die eis zegevierend te weer stelden. Maar het verschijnsel van een nieuwe opvatting van de staat, als de hoogste uitdrukking van de natie, waarbij het individu in het niet zinkt, is

niettemin een van de kenmerken van het tijdvak. Hoor Nietzsche's fel protest:

Staat heisst das kälteste aller kalten Ungeheuer.
Kalt lügt es auch; und diese Lüge kriecht aus seinem
Munde: „Ich, der Staat, bin das Volk“. — „Auf der
Erde ist nicht Grösseres als ich: der ordnende Finger
bin ich Gottes“ — also brüllt das Unthier.

Zelfs in Engeland neemt het nationaal gevoel andere vormen aan. De ietwat luide, eigengerechtigde nationale hoogmoed, de overtuiging dat Engeland een voorbeeld aan alle andere naties strekte, — die geesteshouding waarvan Lord Palmerston zo'n typisch vertegenwoordiger geweest was, had geen heel nauwe betrekking tot de staat gehad. Zij was bestaanbaar met een genereuze belangstelling voor wat Gladstone noemde: „nations rightly struggling to be free"; bestaanbaar ook met onverschilligheid ten opzichte van het eigen wijd over de wereld verspreide rijk. Na '70 echter ontmoette het liberalisme groeiende weerstand niet meer van louter conservatisme, maar van een nieuwe drang naar uitbreiding en consolidatie van bezit, het imperialisme. Seeley, die in zijn *Expansion of England* in 1882 betoogde dat de ware zin van de Engelse geschiedenis niet (zoals de Whig-traditie dat wilde) in de ontwikkeling van vrije staatsvormen en van een humane beschaving te vinden was, maar in de vorming van dat wereldrijk — Seeley was een man van de nieuwe tijd.

Niet dat het oude idealisme meteen afstierf. Het toonde integendeel een taai leven. Gladstone kwam in 1880 voor de tweede maal aan het bewind na de befaamde verkiezingsredevoeringen van Midlothian, die bittere aanvallen op Disraeli om de onzedelijkheid, maar ook om de practische kortzichtigheid, van zijn in stand houden van het Turkse rijk zonder zich om de aan Bulgaren en andere onderworpen christenvolken bedreven gruwelen te bekommeren; die treffende uiteenzetting ook van een internationale politiek die er op berekend zijn zou om door een sterk „Europees concert" „de zelfzuchtige oogmerken van elk der mogend-

heden te temperen en in te tomen"; een Europees concert (wij zien hier de verwantschap met heel de nationaliteiten-ideologie van het continent) waarin de gelijkheid der naties en eerbied voor hun vrijheid leidende beginsels zouden zijn. En wat misschien meer is, in 1886 zette Gladstone zijn derde regering in op het plan om aan Ierland zelfbestuur te verlenen. De onderdrukking van Ierland toch had aan Engeland's belangstelling voor de nationale strevingen op het vasteland altijd een tikje schijnheiligheid bijgezet. Gladstone's radicale luitenant Joseph Chamberlain had in 1885 (als minister!) het Engelse bestuursstelsel in Ierland beschreven als

founded on the bayonets of 30,000 soldiers encamped permanently as in a hostile country. It is a system as completely centralized and bureaucratic as that with which Russia governs Poland or as that which prevailed in Venice under the Austrian rule.

En toch vreesde diezelfde Chamberlain een jaar later, dat het home-rule-plan van zijn leider de verscheuring van het Rijk zou betekenen, hielp het kelderen en de liberale partij erbij, en stelde zich ten slotte resoluut aan het hoofd van de imperialistische tijdstroom. Nog vóór de eeuw uit was, werd hij de vernietiger van de zelfstandigheid der Boerenrepublieken in Zuid-Afrika en de held van een ongeken- 82A de uitbarsting van Rijks-nationalisme.

In Europa stonden dan zes grote staten in een precair evenwicht, uit op economische expansie en geladen met nationaal sentiment als nooit tevoren. De staatslieden voelden hun verantwoordelijkheid wel en spannen zich in, dat evenwicht te bewaren. Een van de factoren die de ineens-
storting van 1914 teweegbrachten — één uit verscheidene zeker, maar in ieder geval degene die de feitelijke aanleiding werd —, was dat die staten niet alle zuiver nationale staten waren, was, met andere woorden, het verder doorwerken van het volksnationalisme tegen historisch gegroeide staatsverbanden; in het bijzonder tegen het Turkse en het Oostenrijkse.

Ook in Duitsland, en vooral in Rusland, zaten onderdrukte nationaliteiten, maar de overheersing van het heersende ras was in beide landen zo sterk, dat hun tegenstribbelen nauwelijks een internationaal probleem kon opleveren. Wie luisterde, als in 1903 Lenin een congres in Londen van de in Rusland vervolgde Russische Sociaal-democratische Partij het recht van zelfbeschikking voor alle nationaliteiten liet opeisen! Toch droeg die verhouding bij tot het ontstaan van een gespannen atmosfeer, waarin aan de ene kant het nationaal gevoel van de op assimileren beluste overheersers overprikkeld werd om ook buiten de staatsgrenzen de partij van rasgenoten op te vatten, terwijl aan de andere kant bij de onderdrukten enkel radicale, absolute oplossingen bijval konden vinden. In Engeland kwam na de Boerenoorlog daarentegen een liberale reactie. De machtspolitiek werd onverzwakt voortgezet, maar aan de voormalige republieken in Zuid-Afrika werd zelfbestuur verleend, home-rule voor Ierland werd weer opgevat, maar bleef nogmaals steken. De verdeeldheid van Ierland zelf gaf aan de Engelse tegenstanders het beste obstructie-middel in handen. In het buiten-Europese rijk van Engeland greep niettemin een ontwikkeling plaats, geholpen door de geografische afgelegenheid van de onderscheiden landen zowel als door de liberale traditie in het Engelse politieke denken, die de mogelijkheid van federalistische oplossingen, dat wil zeggen van een verzoening tussen nationaal streven en behoud van staatsverband, scheen aan te tonen.

Waarom heeft Oostenrijk dat voorbeeld niet kunnen volgen? Het straffe centraliseringssysteem dat er na de crisis van 1848 was ingevoerd, kon niet lang bestaan. Na de nederlaag van 1859 tegen Napoleon III en Piëmont al moest de staat pogen zich aan de eisen van de ontwaakte en woelige nationaliteiten aan te passen, na de nederlaag van 1866 tegen Pruisen werd een drastische hervorming nodig. Het Tweevoudig Systeem van 1867 kwam neer op een verdeling van de hegemonie tussen Duitsers en Hon-

garen, die de een in Oostenrijk de ander in Hongarije nog de toon zouden aangeven. Maar binnen het Oostenrijks gebied veroverden de Tsjechen en de Polen al meer macht, binnen het Hongaarse mokten de Roemenen en de (voor hun in 1848 bewezen diensten slecht beloonde) Kroaten al bitterder. Een verdere ontbinding van het bestuursstelsel, waardoor de Slavische bevolkingen bevredigd konden worden, was het programma van Aartshertog Ferdinand, de aangewezen opvolger van de oude Frans Jozef. Geducht sterke factoren kantten zich tegen de verwezenlijking. Geen heersende kaste komt licht tot afstand doen, en de Hongaren klemde zich aan hun positie vast. Een liberale traditie, die compromissen vergemakkelijkt zou hebben, ontbrak. Integendeel behoorde bij de ideologie van de machtstaat de gedachte, dat verzwakking van de centralisatie verzwakking van de staat betekent. De Socialisten pleitten voor nationale autonomie, maar zij stonden buiten de regerende groepen. En ondertussen schiep de nationaliteitenstrijd zelf, in een land waar er zoveel tezamenwoonden, geografisch slecht gescheiden, elk taaleilandje (zoals het heette) een bron van twist, een atmosfeer vol haat en bitterheid, ongunstig voor het rustig overleg dat tot compromissen leiden kan.

Het was voor Oostenrijk-Hongarije te moeilijker om de weg van een wezenlijk federale nationaliteitenstaat op te gaan, waar naast de deur het grote Turkse rijk dezelfde nationaliteiten niet had kunnen houden en zij dus onafhankelijke staten waren gaan vormen, die voor hun volksgenoten onder Wenen en Boedapest aantrekkingskracht moesten oefenen. Dat proces was al vroeg begonnen. Gladstone had gelijk gehad tegenover Disraeli en de conservatieven, dat het niet te stuiten zou zijn. Het Turks bewind bleek onhervormbaar. De Balkanstaten werden steeds sterker en zekerder van de toekomst. Servië was voor de Oostenrijks-Hongaarse monarchie de gevaarlijkste van alle buurstaten met irredentistische pretenties. Het gevaar prikkelde Wenen tot doortasten. De annexatie

in 1908 van Bosnië, oud-Turks gebied bewoond door Serviërs, was bedoeld om Servië verdere uitbreiding te beletten. Er waren er die het woelige koninkrijkje zelf regelrecht wilden aangrijpen en het euvel genezen door ALLE Serviërs in de monarchie op te nemen. Hartstochtelijke ijver voor de gedachte van een vereniging met alle volksgenoten, van een bevrijding der onderdrukte broeders, beantwoordde te Belgrado zulke hevigheid. De spanning werd niet minder toen het Turkse rijk in een nieuwe crisis viel en de Balkanstaten eerst gezamenlijk toen onderling oorlog voerden. Een stemming van nationalistische geestvervoering, een besef dat het ogenblik voor grote gebeurtenissen en grote daden daar was, maakte zich van de geesten meester. De man van de gematigde richting, de man die de broeders in Oostenrijk-Hongarije door zijn federalistische oplossing hoopte te verzoenen, Aartshertog Ferdinand, werd het mikpunt van de haat der Servische extremisten. In Juli 1914 werd hij door een paar samenzweerders uit het koninkrijk vermoord. De misdaad gaf in Wenen de doortasters hun kans. De tuchtiging van Servië, die de beschermheer van alle Slaven, Rusland, in 't geweer bracht, werd aanleiding tot de wereldoorlog.

Oorlogen hebben vaak de uitwerking dat zij processen die ondergronds al ver waren voortgeschreden, aan het klare daglicht brengen; anders gezegd, dat zij wat in vlot-tende, ongewisse staat al lang aanwezig was, doen kristalliseren. Zo ditmaal met het nationalisme. De ontevredenheid van volksgroepen met historische staatsformaties waarin zij hun saamhorigheid of zelfstandigheid niet konden verwezenlijken, is in deze oorlog over heel de wereld, niet in Europa alleen, een politieke factor van de allereerste grootte gebleken. Zoals de Europese regeling van Wenen een eeuw tevoren op de grondslag van evenwicht en legitimiteit werd gevestigd, zo werd nu te Versailles het nationaliteitenbeginsel bij de nieuwe inrichting van Europa vooropgesteld.

Wilson's Veertien Punten, waaraan de dubbele gedachte

van nationale zelfverwezenlijking en internationale solidariteit ten grondslag ligt, hebben een lange geestelijke voor-geschiedenis. Men kan een lijn construeren, die de Ameri-kaanse president met Mazzini, met Napoleon III, met Gladstone verbindt. Maar Wilson moest, terwijl de oorlog waaraan hijzelf deelnam nog woedde, terdege met bestaan-de verhoudingen rekening houden. Er werd in die dagen veel gesproken van het zelfbeschikkingsrecht der naties. 't Was een der propaganda-middelen van de Entente-mogendheden tegen de Middenrijken geweest, — een curieus bewijs voor de vreemdheid en verheid van hun bondgenoot Rusland, tegen wie immers verbannen revo-lutionairen datzelfde beginsel plachten aan te voeren. Op de puinhopen van het Tsarenrijk en zijn verrussend centra-lisme waren Lenin en de zijnen nu bezig een federatie van republieken op de grondslag van cultureel auto-nome nationaliteiten te stichten. Maar in de rest van Europa stonden de historische staten nog overeind en een algemeen recht, dat een omwenteling zonder weerga moest meeslepen, drukte Wilson in zijn Veertien Punten dan ook niet uit.

Nog vóór de overwinnaars te Versailles bijeenkwamen evenwel, volgde de instorting van de Middenrijken toch. Wilson had Oostenrijk-Hongarije willen behouden, na afsnijding van het kleine overschietende Italiaanse district en van de Poolse streek, met autonomie voor de samen-stellende nationaliteiten. Die nationaliteiten braken echter los en voegden zich bij de buurstaten van overeenkomstige nationaliteit of vormden nieuwe staten. In heel Midden-en Zuid-Oost Europa, en weldra trouwens ook in het Turkse rijk in Azië, was de nationalistische drang niet meer te stuiten. De nationaliteiten namen hun lot in eigen handen en Versailles (dat wil zeggen in hoofdzaak Frank-rijk, de Verenigde Staten, Engeland en Italië — Clemen-ceau, Wilson, Lloyd George en Orlando —) kreeg de taak om tussen hun botsende aanspraken te bemiddelen en hun nieuwe grenzen vast te stellen. Nooit heeft een

Europees congres een zo diepgrijpende hervorming van de internationale toestanden moeten ondernemen, nooit is er een zo onmachtig gebleken.

Lag dat aan de ondeugdelijkheid van het nationaliteitsbeginsel? Het is zeker waar, dat dit in de praktijk niet zo gemakkelijk toe te passen viel. Nationaal bewustzijn, het lag in 't voorgaande opgesloten, is geen constante grootheid: het wordt in de loop der historie door een wisselspel van factoren bepaald. Taalgemeenschap is van die factoren de meest duurzame en nationaal gevoel dat op andere grondslagen gevestigd is, daarom bijzonder aan verandering en verval onderhevig. Maar zolang het bestaat, is het een realiteit. Neem het geval van België. Om de waarachtigheid van de Belgische nationaliteit te betogen sprak de Laveleye al in 1891 (principieel in overeenstemming met Renan, die aan het verband met Frankrijk van de Duitsprekende Elzas dacht) van *nations électorales*; hij stelde ze zelfs hoger dan de „naturnaties”:

Elles reposent sur l'esprit, les autres n'ont pour raison d'être que les affinités de sang et d'origine ¹⁾.

Na de Laveleye heeft Pirenne zijn schitterend werk geschreven om te doen uitkomen, hoe waarlijk de geschiedenis uit die twee taalgroepen in België éne natie gemaakt heeft. Nu had de schok van de oorlog ook in België gewerkt, en er waren in 1919 al heel wat Vlamingen, die deze Belgische nationale gedachte als bedoeld om hun eigen nationaliteit te versmoren afwezen; en er zijn er tegenwoordig nog heel wat meer. Maar geen practisch staatsman kon er toch te Versailles aan denken om aan België te raken, waar niet alleen het Belgisch sentiment nog overwoog, maar waar het zich juist in een felle reactie tegen de Vlaamse activisten uitte. En zelfs nu zullen de

1) Een door en door valse tegenstelling; 't is waar, dat zelfs een man als de Oostenrijkse socialist Otto Bauer een nationaal karakter aanneemt, maar de nationalist die taal als een natuurlijke potentiële grondslag aanziet, bouwt niet op bloed of enigerlei biologisch kenmerk, maar op cultuur.

talrijke Vlamingen die van een Belgische nationaliteit niet meer horen willen, veelal toch het Belgisch staatsverband nog op grond van economische en andere politieke overwegingen verdedigen. Zulke gevallen nu, van twijfelachtige of in volle ontwikkeling of verandering verkerende nationaliteiten, had men in Oost-Europa ook in alle schakeringen, en economische belangen streden dan soms nog met de klaarste indelingen volgens nationaliteit. In zover kan men zeggen, dat inderdaad het beginsel zijn eigen moeilijkheden meebracht.

Maar heel wat erger was toch, dat de mogendheden die zich de herordering van ons werelddeel aanmatigden, ten eerste niet over de materiële macht beschikten om in heel dat wijde omwentelingsgebied hun uitspraken te doen eerbiedigen; en ten tweede dat hun staatslieden het beginsel misschien wel met de lippen huldigden (en zelfs dat niet eens altijd), maar dat zij in de praktijk ook andere belangen nastreefden en lieten nastreven door hun cliënten, de nieuwe of zich nieuw-uitbreidende staten daarginder. Niet alleen verschillende interpretaties van het nationaal karakter van bepaalde streken botsten op elkaar, maar in de koortsige atmosfeer van die vruchtbare, maar toch tegelijk ook verschrikkelijke jaren werden de oude motieven van machtpolitiek tot driftig leven geprikkeld. Als men één reden aanwijzen moest waarom meer dan om enige andere Europa aan de vrede van Versailles geen wezenlijke rust te danken heeft gekregen, dan is het omdat de overwinnaars zelf niet geloofden, of maar half geloofden, in de tweede helft van President Wilson's programma, in de internationale solidariteit. De Volkenbond die in zijn gedachte de autonome machtstaat aan banden had moeten leggen, werd inderdaad een machtsinstituut van de overwinnaars, onderdeel van een vredesregeling die het nationaal gevoel van de overwonnenen op ondraaglijke wijze kwetste.

De idee van de machtstaat was bij de overwinnaars niet wezenlijk uitgedreven. Is het wonder dat de overwonnenen er met meer hartstocht nog dan vroeger afgodendienst

mee gingen plegen? Overwinnaars en overwonnenen — het is niet altijd een heel reële onderscheiding. Italië, dat eerst als overwinnaar, dwars tegen Wilson's Veertien Punten in, het Duitse Zuid-Tirol ingepalmd had, en bovendien de Griekse Twaalf Eilanden evenzeer op gronden van naakte machtpolitiek vasthield, staarde zich tegelijk blind op Fiume, dat Wilson het met de laatste ademtocht van zijn ten dode afgemat idealisme onthield, en rekende zich met de koppige dwarsheid zoals een hevig minderwaardigheidscomplex die voortbrengt, onder de overwonnenen. Of het ware of ingebeelde verdrukking was, overal sterkte tekortkomend nationalisme zich aan de idee van de machtstaat. De traditie lag nog voor het grijpen. Ergernis over wat met al te veel recht als de schijnheiligheid van Versailles en van Genève beschouwd kon worden, blies haar nieuw leven in. De bijzondere ont-aarding van het natie-begrip in Duitsland, waardoor ras verheven wordt boven menselijke normen van beschaving, boven godsdienst, boven recht, waardoor een minderheid als de joodse uitgestoten worden moest, laat zich niet verklaren zonder geestelijke stromingen, politieke en economische factoren, die ik vandaag niet vermeld heb of vermelden kan. In mijn uiteenzetting moet alle nadruk vallen op het innig verband waarin het nationalisme, niet dat specifieke van Duitsland alleen, maar vóórdien het nieuwe Italiaanse al, opnieuw, en meer dan ooit, met de staat gebracht werd. Onder die drang zijn de laatste remmingen van binnenlands federalisme of parlementarisme of welke vorm van weerstand of kritiek ook, zowel als die van internationaal verband, verworpen.

Wijst deze ontwikkelingslijn ons regelrecht de toekomst in? Of zal men haar later kunnen zien als een hevige, maar voorbijgaande afwijking? De historicus, geachte toehoorders, — ook hij die geroepen is om de nieuwste geschiedenis te onderwijzen — is geen profeet. Ik wil slechts bijwijze van besluit er u opmerkzaam op maken, dat het nationalisme, dat zichzelf in zijn opkomst als organisch

verbonden met vrijheid en als een noodzakelijke grondslag voor vreedzame internationale samenwerking beschouwde, die geest niet overal verzaakt heeft. Ik zeg: niet overal; en wil u ter bemoedigende illustratie op een paar bijzondere landen wijzen. Maar ik ben er mij van bewust, dat men de wereld niet bij stukken aan het goede of aan het kwade element kan toewijzen, en ook in de landen waar de ontwikkeling van het nationalisme ons verontrust, zullen wij bij beschouwing uit zekere gezichtshoeken iets vruchtbaars eruit zien voortkomen

In aansluiting bij heel mijn vertoog evenwel neem ik één punt als criterium: het vermogen van het nationalisme om binnen één staatsverband tot een modus met een ander nationalisme te geraken. En dan noem ik u drie landen: België, Tsjecho-Slowakije en het Britse Rijk. Ik bedoel geenszins volledigheid, maar merk toch op, dat ik Rusland terzijde laat, omdat het federalisme daar, dat de nationaliteiten als zodanig schijnt te bevredigen, met een systeem samenhangt, dat voor het eigenlijk Europa om andere redenen onaanvaardbaar is.

Van de drie andere noem ik België met een zekere aarzeling. Niet omdat het Vlaams nationalisme zo extreem is, maar omdat het misschien voorbarig is om aan te nemen dat het Belgisch nationalisme, de ware oorzaak van de extreemheden van het Vlaamse, zijn neigingen tot overheersing en expansie afgelegd heeft. In Tsjecho-Slowakije wonen miljoenen Duitsers binnen de historische grenzen van het oude Bohemen en in weerwil van alle strubbeling en klachten legt men er zich ernstig op de noodzakelijke samenwerking toe. Engeland heeft zijn zware zedelijke schuld tegenover Ierland in de jaren na de oorlog nog aanmerkelijk verzwaaard, maar de zelfbestuurtraditie van het Rijk, die ten slotte in het Statuut van Westminster gecodificeerd is, heeft het experiment van de Vrijstaat mogelijk gemaakt, dat alles bijeen niet schijnt te mislukken.

Dit zijn maar vluchtige opmerkingen, die voor een conclusie geen deugdelijke grondslag bieden. Ik weet het.

geyl
beant
in België
politiek!

u
aanzetling

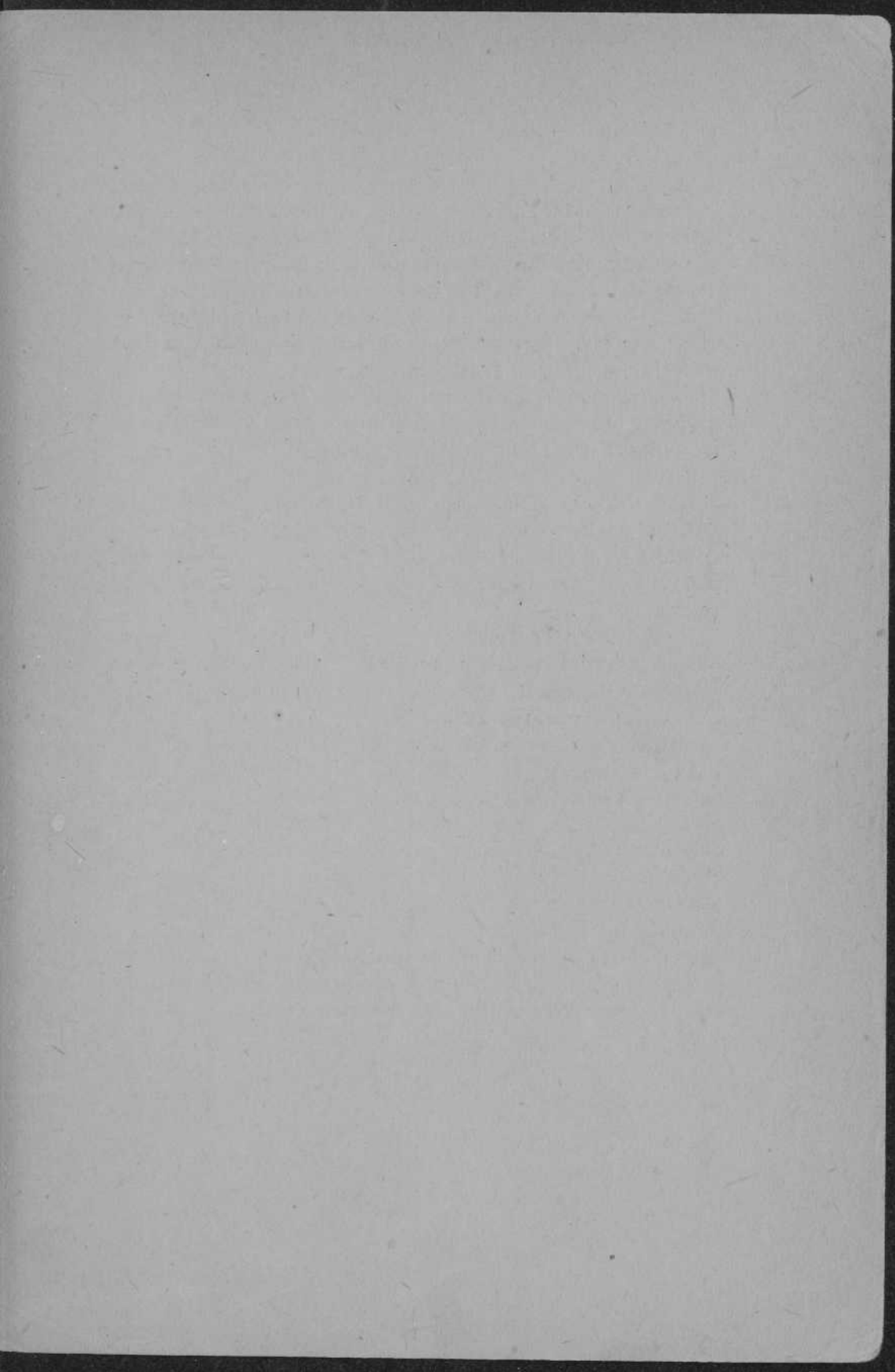
Laat mijn conclusie dan ten dele een geloofsbelijdenis zijn.

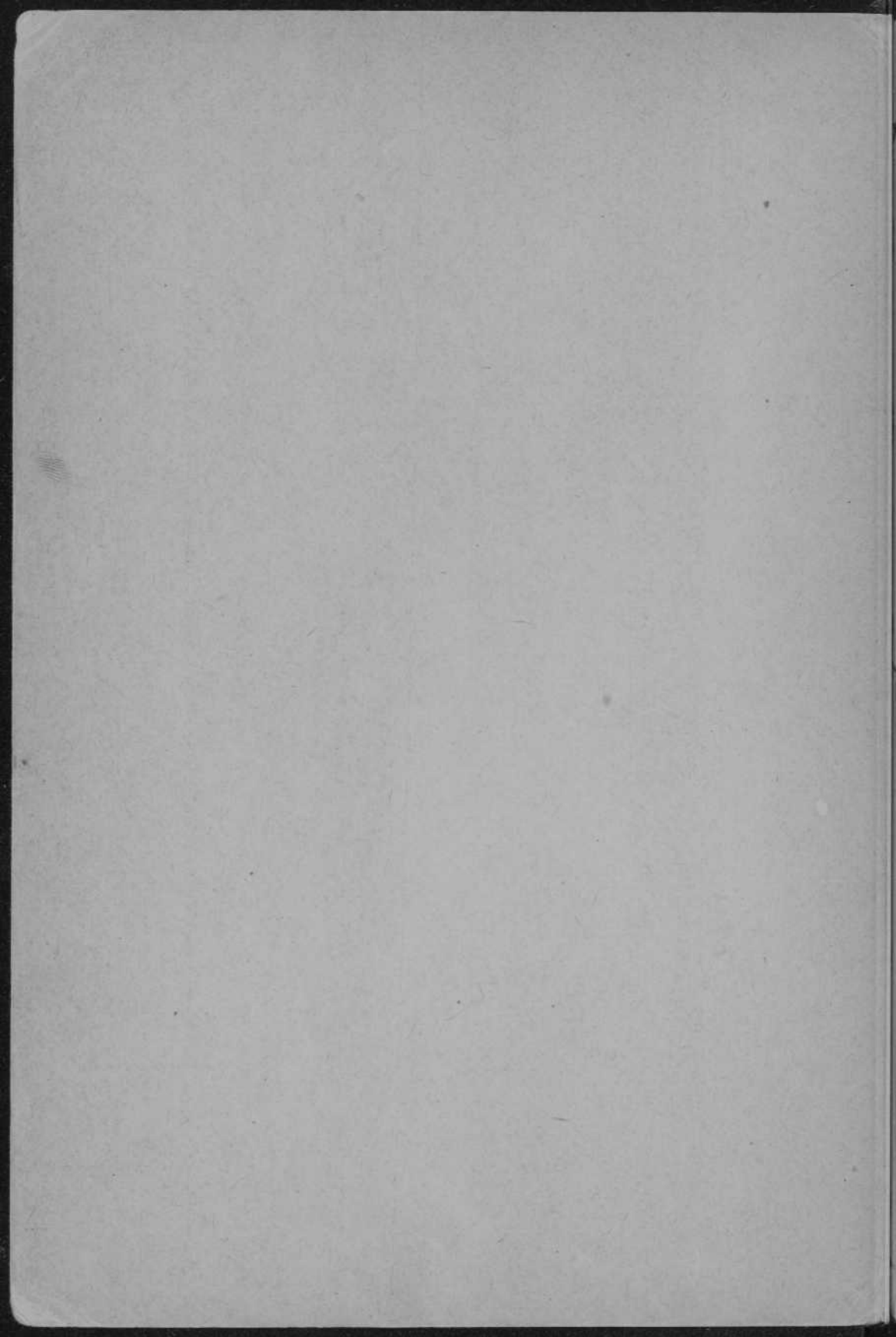
Geen wet van zijn eigen wezen dwingt het nationalisme om met blinde consequentie voort te hollen langs een baan die tot zijn absolute verwerkelijking, maar daarmee tevens tot de ontbinding van Europa en zijn eigen zelfvernietiging voert. De absolutistische trek die het bijwijlen aanneemt, komt van bijzondere omstandigheden, van prikkels of druk van buiten. Het is nodig hier zuiver te onderscheiden. Ontkenning van nationaliteit kan nog steeds geen grondslag van politieke constructie zijn. Erkenning behoeft niet tot omkeer of verscheuring te leiden.

Mijne heren Curatoren en Leden van de Raad van Beheer, bij het aanvaarden van het ambt dat ik aan Uw voordracht en benoeming dank, spreek ik de hoop uit, dat ik aan de verwachting die gij van mij koestert, zal voldoen.

Mijne heren Professoren, het doet mij goed te weten, dat gij op mijn medewerking aan het onderwijs van deze Hogeschool prijs hebt gesteld. Ik ben verheugd deel van uw Senaat te mogen uitmaken.

Dames en heren studenten, zonder inzicht in het verleden kan men zijn tijd niet kennen. Zonder de achtergrond van politieke gebeurtenissen en culturele stromingen is het economisch leven onverstaanbaar. De geschiedenis is aan deze instelling reeds waardig vertegenwoordigd. Door naast Prof. Sneller mij te benoemen met een leeropdracht waarin de beperking „economisch”, die men hier op het eerste gezicht verwachten zou, niet voorkomt, hebben de autoriteiten blijk gegeven die dubbele stelling te beamen. Ik vertrouw dat gij wat ik u geven kan, in levend verband met uw bijzondere studie zult kunnen zien.

22464.

~~446601~~

